

TURNANTA METAFIZICĂ A INTERPRETĂRII LUI KANT

VLAD MUREȘAN

Universitatea Babeș-Bolyai

Tinca Prunea-Bretonnet, doctor în filosofie al Universității Paris-Sorbonna și cercetătoare la Institutul de Filosofie și Psihologie al Academiei Române, a publicat monografia *L'Avènement de la métaphysique kantienne. Prémises et enjeux d'une réception au XXe siècle*, la Editura Classiques Garnier (o versiune revăzută și parțială a lucrării de doctorat) – o vastă anchetă privitoare la originea și conținutul interpretării metafizice a gândirii kantiene. Autoarea debutează prin a relativiza imaginea dominantă a celebrului Kant – *filosof critic* prin situarea acestei interpretări într-o succesiune a recepției filosofiei kantiene care cuprinde de fapt cinci mari etape distincte (în analiza lui N. Hinske):

1. **Interpretarea spontană**, literală (J. Schultz, C.Chr.E. Schmid, L.H. Jakob, K.L. Reinhold; din 1785);
2. **Interpretarea speculativă** propusă de idealismul german (Fichte, Schelling, Hegel);
3. **Interpretarea neokantiană** ce aduce în față teoria cunoașterii (Cohen, Natorp *et al.*);
4. **Interpretarea metafizică** sau „ontologico-metafizică” (începând cu 1924);
5. **Interpretarea contemporană** (în direcții variate, de la epistemologie și logică, la etică sau filosofia istoriei).

1. KANT – FILOSOF CRITIC

Tinca Prunea-Bretonnet pornește astfel de la o mirare filosofică în fața unui mare paradox al recepției kantiene. Știm că prima receptare a filosofiei critice poate fi pusă sub semnul formulei eclatante a lui Moses Mendelssohn care vorbește despre „*der alles zermalmende Kant*” (*Morgenstunden*). Ceea ce distruge *Atotdistrugătorul* Kant nu este altceva decât *metafizica tradițională* întruchipată în ultimul ei avatar din școala wolffian-leibniziană. Criticismul este deci simultan teorie a cunoașterii și critică a metafizicii. Ca atare, Kant – filosoful critic, deși dominant până în zilele noastre, apare mai degrabă ca rezultatul uneia din diferitele interpretări succesive. Lectura spontană a contemporanilor lui a demonstrat deja de la prima recepție dificultățile și contradicțiile unei interpretări pur epistemologice

(Reinhold, Schulze, Maimon). Această imagine reductivă a fost suplimentar nuanțată în cadrul idealismului german, unde o combinație de ruptură și continuitate față de Kant a dus la o grandioasă *restaurație metafizică*, mai ales în cadrul sistemului hegelian (ca să folosim limbajul lui Heine, care opune „restaurația” hegeliană revoluției kantiene). Această reinterpretație a lui Kant a fost suspectată de a fi fost subordonată acestor „metanarațiuni” idealiste și nu unui efort pur de exegeză restaurativă. Ca atare s-a declanșat curentul *neokantianismului reactiv* sub deviza celebră *zurück zu Kant*, asociat unei insistențe de sens opus pe *fenomen* și subordonat unui curent tot mai empirist și pozitivist. După configurarea acestui moment exegetic, se conturează noi direcții interpretative pe care cercetarea realizată de Tinca Prunea-Bretonnet le analizează și a căror relevanță o pune în lumină. Căci ea observă cum, aparent brusc, din 1924, începe să se vorbească explicit despre *metafizica lui Kant* în contrast total cu vechea înțelegere a criticismului unui *Kant – filosof critic*, autor al unei teorii antimetafizice a cunoașterii. Autoarea susține însă că această „advenire” (de Vleeschauwer) în 1924 a interpretării metafizice a filosofiei lui Kant este pregătită de evoluții filologice și filosofice anterioare, ea avându-și de fapt premisele și condițiile de posibilitate în ultimele decenii ale secolului XIX-lea și în discuțiile legate de conceptul de „transcendental” din al doilea deceniu al secolului XX.

2. KANT REDESCOPERIT: PRIMELE PREMISE ALE INTERPRETĂRII METAFIZICE

Explicația profundă oferită de Tinca Prunea-Bretonnet urmărește temeinic această conversie începând cu șocul publicării în ediția Bruno Erdmann a *Reflexionen Kants zur Kritik der reinen Vernunft* (1884) – parte a scrierilor postume (*Nachlass*) ale lui Kant care se va clasiciza și va fi dezvoltată de generații succesive de autori ce pot fi subsumați celui de-al patrulea val al recepției gândirii kantiene: interpretarea metafizică.

3. KANT – FILOSOF MISTIC

Acestei ediții îi urmează o influență, deși puțin cunoscută controversă. Carl du Prel, gânditor cu preocupări de parapsihologie și ocultism, după publicarea lucrării *Philosophie der Mystik* (1885), reeditează, tot în 1885, *Lecțiile de psihologie* ale lui Kant cu un studiu introductiv intitulat „Kants mystische Weltanschauung” care va deveni cel mai controversat text al epocii. Aceste (pseudo)„științe” încercuiau să ocupe locul metafizicii clasice discreditate tocmai de către (neo)kantianism. Pornind de la cursurile lui Kant, Carl du Prel avansează teza *continuistă* că *Lecțiile de metafizică* (inițial editate de Pöhlitz) dezvăluie unitatea scrierilor precritice cu cele critice, *Nachlass*-ul devenind astfel un fel de deciptor retroactiv al întregii

opere kantiene. El radicalizează prin aceasta rezultatele lui Benno Erdmann. Du Prel afirmă că, în *Lecțiile de psihologie*, Kant ar fi anticipat „mistica modernă”. El face paralele textuale precise cu Swedenborg, afirmând ideea surprinzătoare că Immanuel Kant ar fi fost un „profet al misticii moderne” inspirat de Swedenborg în ciuda imaginii ironice despre acesta pe care Kant ar fi lăsat-o. Fragmentele metafizice nou publicate ar trăda existența unei veritabile *mystische Weltanschauung* în opera lui Kant.

Argumentele centrale aduse în sprijinul acestei teze sunt: 1. doctrina lucrului în sine (care dovedește existența unei lumi metafizice) și 2. doctrina dublei naturi a omului (simultan subiect transcendent și persoană terestră), viziune pe care Carl du Prel o numește „intuiție mistică” ce dovedește că, pe lângă *Kant filosoful-critic* există și un *Kant filosof-mistic*. Un al treilea argument, derivat din filosofia practică, este 3. indisociabilitatea subiectului moral de lumea inteligibilă. Carl du Prel concede că doctrina dublei naturi implică totodată un „ancraj indepasabil”, căci omul este și subiect empiric, și „are, prin urmare, datorii terestre de îndeplinit în viața lui terestră”. Tinca Prunea-Bretonnet ezită pe bună dreptate să accepte replica lui Hans Vaihinger (prestigiosul editor al *Kant-Studien*) că de fapt Kant doar „se juca” cu „ideile metafizice” și afirmă: „Fără să expliciteze caracterul lor ludic, la drept vorbind mai degrabă improbabil, Vaihinger confirmă teza lui du Prel despre rolul pozitiv al lui Swedenborg în gândirea kantiană” (p. 54). Vaihinger admite elementul mistic din concepția dublei naturi a omului, însă amintește corect că practicile propriu-zis mistice au fost refuzate de Kant. Consecințele acestei lecturi mistice șocante au fost, în ciuda izolării și ridiculizării autorului, arată Tinca Prunea-Bretonnet, o muncă intensă de editare a manuscriselor kantiene depusă de marii exegeți ai epocii și studii aprofundate consacrate datării lor și mai ales pertinentei și semnificației lor filosofice: „Dacă o concepție mistică despre lume la Kant era dificil de susținut, o concepție metafizică despre lume devenea din ce în ce mai plauzibilă, mai ales pe măsură ce *Nachlass* se impunea ca sursă exegetică viabilă” (p. 52).

4. KANT – FILOSOF METAFIZICIAN

La o distanță sigură de efervescenta primei polemici în jurul unui Kant – filosof mistic, dar în prelungirea acesteia, va prinde contur o nouă controversă. Kant nu mai este asimilat în mod direct și riscant unui *mistic*, ci este asimilat, mai moderat, unui *metafizician*. Provocarea vine de data aceasta prin Friedrich Paulsen care, în *Immanuel Kant. Sein Leben und seine Lehre* (1898) și în câteva studii ulterioare, afirmă convingerea fermă și constantă a lui Kant despre existența lumii inteligibile ca realitate autentică (*wirklich Wirkliche*). Doctrina critică nu contrazice, ci presupune această convingere.

Tinca Prunea-Bretonet citează sinteza în cinci argumente a lui Paulsen referitor la perspectivele prezente în *Critica rațiunii pure*:

„1. *Fenomenalismul (idealismul epistemologic)*: obiectele cunoașterii noastre sunt fenomene, nu lucruri în sine;

2. *Raționalismul formal*: există cunoaștere *a priori*, cunoaștere potrivit rațiunii pure, singura cu adevărat științifică;

3. *Pozitivismul* sau determinarea critică a frontierelor: conceptele noastre au o valabilitate obiectivă în aplicarea lor la fenomene, în limitele experienței posibile, dar niciodată dincolo de ea;

4. *Idealismul metafizic*: lucrurile în sine sunt esențe inteligibile conținute în *ens realissimum*, ele formează o realitate ideală guvernată de un raport teleologic cu Binele suveran;

5. *Primatul rațiunii practice*: concepția despre lume își primește articularea finală nu de la rațiunea teoretică, ci de la rațiunea practică devenind astfel o credință în rațiunea practică” (p. 84).

Controversa asupra semnificației filosofiei lui Kant ar privi doar greutatea acordată fiecărei perspective, ar fi, așadar, o chestiune de accent. Ca atare, susține Paulsen, caracterul esențial al filosofiei lui Kant este pozitiv (constructiv), nu negativ (deconstructiv): „o teorie pozitivă a cunoașterii (o teorie raționalistă a științei) și o metafizică pozitivă, o concepție idealistă asupra lumii” – „Kant nu vizează destrucția lumii suprasensibile ca atare, ci vrea întărirea definitivă a credinței în această lumea inteligibilă și a apartenenței noastre la ea” (p. 84). Paulsen distinge între *Kant der Erkenntnistheoretiker* (pentru care lucrul în sine este conceptul-limită al unui X indeterminabil) și *Kant der Metaphysiker* (evident mai ales în *Reflexionen*, pentru care numenul este *Grund* și realitate ontologică inteligibilă). Paulsen arată că rațiunea teoretică ne dă un *substrat inteligibil* (termen folosit în *Critica facultății de judecată*) chiar fără alte predicte. În plus, rațiunea practică ne oferă acces la această *lume inteligibilă* prin efectivitatea libertății, concept pe care Paulsen îl consideră un *Mauerbrecher*, spărgător de ziduri (o depășire a limitelor „critice” impuse intelectului).

5. KANT – FILOSOF AL METAFOREI

Și în disputa declanșată de concepția lui Paulsen, Tinca Prunea-Bretonnet expune reacția lui Hans Vaihinger – cel mai de seamă kantian al vremii – care joacă un rol conciliator acceptând o parte din teza metafizică împotriva kantianismului criticist oficial – dar numai moderată și absorbită în interpretarea dominantă a lui *Kant – filosof critic*. El admite că există o lume inteligibilă în sistemul lui Kant, însă ea este mereu acoperită de un „văl” care ține de esența filosofiei critice: „dacă ridicăm *vălul (Schleier)* nu mai avem de-a face cu filosofia lui Kant”. Vaihinger admite situația antinomică a lui Kant (simultan critic și dogmatic, epistemolog și

metafizician), dar sfârșește prin a rămâne de partea lui *Kant* – *filosof critic* când interpretează elementul metafizic ca fiind doar metaforic: ideile și postulatele rațiunii sunt ipoteze despre lumea inteligibilă *ca și cum (als ob)* aceasta ar exista, ele sunt doar analogii (indirecte), nu o metafizică pozitivă (directă). În ciuda poziției în esență *antimetafizice* a soluției finale a lui Vaihinger (a unui *Kant der Metaphoriker*), Tinca Prunea-Bretonnet subliniază că meritul lui este de a fi receptat și angajat critic atât interpretarea mistică, cât și interpretarea metafizică într-un moment când interpretarea epistemologică dominantă, neokantiană, nu admitea nici măcar dialogul.

6. KANT – FILOSOF WOLFFIAN

O reinterpretare originală în sens metafizic este considerată de către autoare a fi cea propusă de Hans Pichler în lucrarea *Über Christian Wolffs Ontologie* (1910). Ontologia wolffiană ar fi caracterizată de natura simultan ontologică și epistemologică a principiilor. Pichler critică reducerea modernă a acestor principii la subiectivitate și iluzia kantienilor că doctrina transcendentă nu ar avea (deja) o istorie. Teoria autenticei obiectualității este miza filosofiei. El observă că, deși Kant insistă pe constituirea subiectivă a obiectului în timp ce Wolff insistă pe constituția obiectivă a obiectului, în ambele cazuri se caută o depășire a diferenței dintre gândire și ființă, minimalizând eterogenitatea lor la Kant: el sugerează că în *analogiile experienței* (a căror funcție este unificarea diversului determinațiilor *în obiect*) este vizibilă această unitate a gândirii cu ființa la Kant. Tinca Prunea-Bretonnet vede în cercetările lui Hans Pichler (și în cele despre transcendentă ale lui H. Leisegang, H. Knittermeyer și N. Hinske) reînscirerea lui Kant în continuitatea teoriilor transcendentale tradiționale și o indiscutabilă premisă a viitoarelor interpretări metafizice a filosofiei lui Kant care se afirmă din 1924 în scrierile lui N. Hartmann, M. Wundt, H. Heimsoeth, M. Campo, G. Martin, L. Honnenfelder și, într-un alt mod, M. Heidegger. În cadrul acestui curent interpretativ, care constituie obiectul principal al analizei volumului de față, putem distinge diferite figuri ale lui *Kant* – *filosof metafizician*. Vom discuta aici patru dintre acestea.

7. KANT – FILOSOF PROBLEMATIZANT

N. Hartmann va avea un mare impact asupra receptării kantiene printr-un studiu publicat în *Kant-Studien: Dießsseits von Idealismus und Realismus* (1924). Autoarea consideră perspectiva lui Hartmann un moment pivotal în elaborarea și canonizarea interpretării metafizice. Hartmann distinge tradiția sistematică de tradiția aporetică, preocupată de „probleme filosofice”, în istoria filosofiei. Kant ar aparține gânditorilor problematizanți. Destrucția vechii metafizici ar fi de fapt doar distrugerea *vechilor sisteme* de către un gânditor problematizant – dar nu mai puțin metafizician.

Tinca Prunea-Bretonnet afirmă că teza fundamentală a lui Hartmann inversează radical premisele neokantianismului: tezei „nici o metafizică fără critică” trebuie să i se adauge antiteza „nici o critică fără metafizică”. El acuză „eroarea capitală” a interpretării criticii kantiene în sensul renunțării la metafizică, deoarece există „o sferă comună pentru ființa cunoașterii și ființa obiectului”. Pentru Kant, afirmă Hartmann, „critica era o introducere la o viitoare metafizică (...). Există și o trezire din somnul critic, nu doar o trezire din somnul dogmatic” (p. 182). Metafizica lui Kant este o *metafizică a problemelor* care nu este atinsă de critică, problemele fiind atemporal valabile, în timp ce Kant criticase doar soluțiile vechii metafizici.

8. KANT – FILOSOF PLATONICIAN

În lucrarea sa *Kant als Metaphysiker* (1924), Max Wundt propune (în acord cu Paulsen) ideea priorității ființei suprasensibile în opera critică a lui Kant și vede în aceasta o „refondare a metafizicii prin doctrina critică”. Wundt observă că fenomenul conține ca un corelat necesar lucrul în sine care are un statut metafizic, iar Ideile, deși regulative în sens teoretic, procură o „lărgire” (*Erweiterung*) a cunoașterii atât în sens practic, cât și prin a treia critică unde „sensibilul este *simbol* al suprasensibilului, lumea este un *simbol* al lui Dumnezeu” (p. 199). Deși programul critic începe ca o propedeutică, Wundt crede că el se împlinește ca o *metafizică platoniciană* – căci cum altfel putem numi o doctrină care admite dintru început o *realitate suprasensibilă eminentă*?

Deși mai moderat, Gottfried Martin este și el un partizan al existenței unei metafizici kantiene. Pornind deopotrivă de la ontologia tradițională și de la știința modernă, el distinge, în *Immanuel Kant. Ontologie und Wissenschaftstheorie* (1951), două regimuri ale ființei la Kant: ființa sensibilă (fenomenul) și ființa inteligibilă (numenul), insistând pe co-apartenența lor. În urma unor îndelungate analize, Martin concede că termenul de „ființă” se poate aplica nu doar ființei fenomenale, ci și ființei numenale (în ciuda restricției impuse de Kant). Martin afirmă că teza caracterului „problematic” al lucrului în sine nu este o teză definitivă, ci doar o teză metodologică, dar că, în fond, Kant a ajuns la „afirmarea unei realități obiective proprii lucrurilor în sine (...) în numele unui fundament ontologic foarte subtil” (p. 222). Teoria științei care determină legitatea fenomenelor nu exclude, ci completează metafizica ce determină *realitatea ființei inteligibile* la Kant. Pentru Martin, orice problemă ontologică este deja o problemă metafizică. Metafizica nu se ocupă doar de ceea ce există *în spatele* fenomenelor, ci de ansamblul ființei (sensibilă și inteligibilă), Kant fiind, potrivit acestui criteriu, un ontolog, deci un metafizician. După stabilirea realității ontologice a inteligibilului, Martin va ierarhiza modurile ființei după criteriul receptivității și spontaneității în fenomene (pur receptive), omul ca întreg (fenomenal-numenal, deci receptiv-spontan), lucrurile în sine și Dumnezeu, adică numenul pur spontan. Deși perspectiva lui Martin este

uneori considerată ca momentul de maturitate al interpretării metafizice, Tinca Prunea-Bretonnet ezită să accepte o ierarhizare, preferând să trateze toți reprezentanții curentului în funcție de „deciziile lor filosofice”.

9. KANT – FILOSOF FENOMENOLOG

Tinca Prunea-Bretonnet încheie această amplă monografie a recepției metafizice a operei lui Kant prin analiza aprofundată a figurii atipice a lui Martin Heidegger. Deși acesta nu poate fi înseriat total exegezei metafizice, în felul său el avansează o interpretare fenomenologică și ontologică a criticismului kantian. De altfel, autoarea arată că până în ziua de astăzi persistă clișeul că Heidegger ar fi impus interpretarea metafizică a lui Kant începând cu 1926 și apoi în celebra dispută de la Davos cu neokantianismul reprezentat de Ernst Cassirer. În lipsa unei ample genealogii istorice a recepției metafizice a filosofiei kantiene (precum prezenta cercetare), așa apar lucrurile. În realitate însă, așa cum arată Tinca Prunea-Bretonnet, interpretarea metafizică se afirmase deja în Germania. Această secțiune finală prilejuiește autoarei o demonstrație magistrală care explică un gol din biografia filosofică a lui Heidegger. Kant este aproape absent din preocupările inițiale ale lui Heidegger (filosofia vieții și fenomenologia), urmând ca el să apară brusc ca preocupare centrală tocmai după 1924, alături de problema Ființei. Cu o mare precizie de text și de cronologie, autoarea demonstrează că această *turnantă kantiană* din gândirea lui Heidegger poate fi explicată doar ca o reacție la victoria „interpretării metafizice” care tocmai fusese canonizată. Deși ostil neokantianismului, Heidegger nu preia necritic noua interpretare metafizică, ci făurește o imagine originală despre Kant pe care o putem asimila unui *Kant – filosof fenomenolog* (dar în sens heideggerian, ca fenomenologie ontologică, nu husserlian, ca fenomenologie transcendentă). Heidegger interpretează gândirea kantiană ca o „întoarcere” dincoace de fenomene, în sfera subiectivității constituante. Kant tatonează la „rădăcina” facultăților transcendente care ar fi imaginația transcendentă, identificată cu temporalitatea și cu subiectivitatea însăși, temporalitatea metafizicii subiectivității devenind orizontul interogării Ființei. Heidegger preia din interpretarea metafizică rezultatul apartenenței lui Kant la tradiția metafizică, însă, pentru Heidegger, metafizica moștenită conține concepte ontice substanțialiste care perpetuează „uitarea Ființei” (*Seinsvergessenheit*). Astfel că distrugerea kantiană a vechii metafizici nu mai apare ca un gest pur negativ (în sens neokantian), ci și ca un gest pozitiv care deschide posibilitățile radicalizării celebrei *Seinsfrage*. În diverse ocazii, din 1935 încolo și, mai ales, în *Die Frage nach dem Ding* și *Kants These über das Sein*, Heidegger schițează imaginea filosofiei lui Kant ca ontologie critică ce nu recrează o metafizică de școală și nici nu ratează întrebarea asupra Ființei, ci este un moment esențial în „depășirea” sau „sfârșitul metafizicii”.

Sistematizarea perspectivelor asupra lui Kant pe care o propunem în discuția noastră:

Kant – filosof critic	Imaginea oficială a lui Kant antimetafizician ca exponent al „criticismului antimetafizic”
Kant redescoperit	Benno Erdmann și <i>Nachlass</i> : revoluționarea studiilor kantiene prin publicarea reflecțiilor manuscrise ale lui Kant despre filosofia critică (postume)
Kant – filosof mistic	Carl du Prel: Kant precursor al misticii: „profet al misticii moderne”
Kant – filosof metafizician	Friedrich Paulsen: Kant – filosof agnostic (<i>Critica rațiunii pure</i>) versus Kant – filosof platonician (scrierile publicate, dar și cursurile și reflecțiile postume), o confruntare ce deschide porțile interpretării metafizice.
Kant – filosof al metaforei	Hans Vaihinger: salvarea interpretării clasice, epistemologice, prin conciliatorism și resemnificarea metaforică /ficțională a Ideilor rațiunii pure și a elementelor metafizice
Kant – filosof wolffian	Hans Pichler și Hans Leisegang încearcă să arate continuitatea transcendentalismului kantian cu ontologia wolffiană, minimalizând ruptura lui Kant cu tradiția leibniziană
Kant – filosof problematizant	Nicolai Hartmann, Heinz Heimsoeth îl înscriu pe Kant în lunga tradiție aporetică (opusă tradiției sistematice) a filosofiei
Kant – filosof platonician	Max Wundt vede în Kant revenirea la preeminența platoniciană a ființei suprasensibile. Gottfried Martin vede în filosofia critică o teorie ontologică despre două moduri ale ființei: ființa sensibilă și ființa suprasensibilă.
Kant – filosof fenomenolog	Martin Heidegger folosește rezultatele interpretării metafizice și vede în Kant autorul unei ontologii critice. „Reducția” metafizicii tradiționale prilejuiește însă un acces mai originar la sensul ființei, neavând sensul criticist conferit de neokantianism.

Scurta noastră discuție a trebuit să renunțe la prezentarea tuturor autorilor studiați în excelenta monografie despre recepția metafizică a filosofiei kantiene, însă tocmai pentru că o astfel de cercetare masivă se cere studiată în propriul ei drept, studiu pentru care textul nostru este, desigur, doar o notă ajutătoare. În încheierea acestui impresionant tur de forță, cercetarea efectuată de Tinca Prunea-Bretonnet își atinge scopul de a documenta exhaustiv premisele, nașterea și desfășurarea interpretării metafizice a operei lui Kant ce asumă continuitatea dintre textele precritice și cele critice, precum și convingerea lui Kant cu privire la prioritatea lumii inteligibile și la dublul statut al subiectului ca ființă simultan sensibilă și inteligibilă. *Kant – filosoful metafizician* echilibrează astfel hegemonia lui *Kant* –

filosoful critic. Rezultatul acestei arheologii intelectuale este că ceea ce înainte apărea sub forma unor autori izolați care încercau să conteste hegemonia neokantianismului se dezvăluie acum ca o *vastă mișcare filosofică* cu contribuții cumulative în restaurarea substratului metafizic al filosofiei lui Kant. Autoarea readuce prin aceasta în actualitate operele exegezei germane, italiene sau franceze de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX ca un antidot la exegeza neokantiană. Ar trebui deci să fie foarte greu, după această panoramă copleșitoare a numeroase cărți care subliniază structurile metafizice inerente kantianismului, să mai recădem într-o simplă interpretare „criticistă” a lui Kant.

